

ISSN 0027-8084
УДК 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXIX/1-4

БЕОГРАД
2008

М.Ш.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXXIX

Св. 1–4 (2008)

САДРЖАЈ

Ч л а н ц и

Приступ српским речима <i>он</i> и <i>неко</i> усклађен с актуелним теоријским виђењима (МИЛКА ИВИЋ)	3
Велико слово „из поштовања“ (МИЛАН ШИПКА)	5
Творба, значење и деκлинација именица на <i>-истī(a)</i> (МИЛАН ШИПКА)	19
О проблемима превођења неких лексичких јединица из области православне духовности са руског на српски језик (РУЖИЦА БАЈИЋ)	35
О неким поступцима лексикографске обраде твореница (ВЛАДАН ЈОВАНОВИЋ)	43
О принципима за израду речника колокација у српском језику (ГОРДАНА ШТРБАЦ)	53
О облицима глагола <i>(-)бд(ј)еји</i> и <i>снабд(ј)еји</i> (МАРИНА СПАСОЈЕВИЋ)	69
<i>Бесјослен</i> или <i>незайослен</i> (МИРЈАНА ГОЧАНИН – ИВАНА ЛАЗИЋ-КОЊИК)	81

П р и к а з и

Милка Ивић, <i>Лингвистички огледи</i> , Треће, допуњено издање (МАРИНА СПАСОЈЕВИЋ)	87
В. П. Гудков, <i>Исследование частных вопросов истории славянских языков</i> (МОТОКИ НОМАЋИ)	91
<i>Зборник Мајнице српске за славистику 71–72</i> (МАРИЈА МИЛОСАВЉЕВИЋ)	95
Нова истраживања језичке слике стварности (СРЕТО ТАНАСИЋ)	101

Ново о творби именица у српском језику (ВЛАДАН ЈОВАНОВИЋ).....	105
Милан Шипка, <i>Култура говора</i> (МАРИНА НИКОЛИЋ)	111
Од пописа преко описа до прописа – <i>Језичке доумице</i> , књига друга (ДРАГАНА НАСТАНОВИЋ)	115
Др Софија Мићић, <i>Медицински речник: енглеско-српски</i> , <i>српско-енглески</i> (ИВАНА ЛАЗИЋ-КОЊИК).....	119
<i>Српски језик у (кон)тексту</i> (МИЛИЦА МАРЈАНОВИЋ)	123
Biljana Radić-Bojanić, <i>Diskurs elektronskih časkaonica na engleskom i</i> <i>srpskom jeziku, neko za chat?!</i> (БОЈАНА МОЈСИЛОВИЋ)	129

МИРЈАНА ГОЧАНИН – ИВАНА ЛАЗИЋ-КОЊИК
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

БЕСПОСЛЕН ИЛИ НЕЗАПОСЛЕН

У раду се разматра употреба и значење придева *беспослен* у натписима типа *Беспосленима ћисџуи забрањен*, те језичко-семантичка и прагматичка исправност ове конструкције. Пажња се посвећује и лексикографском представљању овог придева и придева *незапослен*.

Кључне речи: придеви *беспослен* и *незапослен*, семантика, прагматика, лексикографија, лексикографска дефиниција.

Повод за писање овог рада су не тако ретки натписи типа *Беспосленима (беспосленим лицима) ћисџуи забрањен*, који су актуелни у јавној језичкој употреби, на јавним (званичним) местима, најчешће као писмена упозорења на градилиштима, улазним вратима службених просторија (нпр. на железничкој станици, хотелској већерници) и другде (о томе сведочи и низ примера које су ауторке пронашле на интернету, а проблематику употребе придева *беспослен* или *незапослен* у поменутом натпису актуелизују и неки језички форуми.¹ Наше интересовање закупила је употреба придева *беспослен* у њима, која је, како се нама чини, непрецизна, неадекватна и са становишта савременог језичког стандарда погрешна. Последице предузетог истраживања су далекосежније.

Погледале смо, најпре, како су дефинисане дате лексеме у РСАНУ, РМС и РСЈ,² с обзиром на то да се концепције ових речника разликују: тезаурус – речник средњег обима – једнотомник.

Придев *беспослен* дефинисан је на следећи начин.

У РСАНУ издвојена су четири значења. За основно (примарно) наведено је значење *који је без посла, који није заузет послом, докон, залудан*; на-

¹ В. <http://www.danas.co.yu/20050606/dijalog1.html>, <http://www.farmaceuti.com/forum/index.php?topic=9261.0>, <http://www.novosti.rs/code/navigate.php?id=4&status=jedna&vest=80749&datum=2005-10-16>, <http://www.negotin.rs/phpBB2/viewtopic.php?t=69&sid=f22621416a190bfb8dcee48b4d94ad48>

² РСАНУ = *Речник српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије наука и уметности*, књига I (*А–Богољуб*), 1959, књига XV (*недојуиав–нокавац*), 1996; РМС = *Речник српскохрватскога књижевног језика*, књига I (*А–Е*), Нови Сад – Загреб, 1967, књига III (*К–О*), Нови Сад – Загреб, 1969; РСЈ = *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.

ведени примери (Вук, Ђ. Јакшић, С. Матавуљ, Ј. Џвијић) и наше језичко осећање потврђују уобичајеност и актуелност његове употребе. Као друго наведено је значење *који је без зайослења, незајослен*; потврде уз ово значење су малобројне (свега две, обе с краја 19. века). Остала значења (3) *који се односи на време када се не обавља сјалан, редован јосао, који није исцрпљен радом* и (4) *дангубан, безначајан* за нас, у овом раду, нису од значаја.

У РМС, као прво наведено је значење *који је без јосла, незајослен* што је у супротности са ситуацијом у РСАНУ у којем се, видели смо, ово значење даје као секундарно. Пример у РМС којим се потврђује наведено значење не иде у прилог самој дефиницији: *Бесјослен радник најисао је роман* (КХ 1936). Какав је то *бесјослен* (према РМС *незајослен*) *радник*! Пре ће бити да је реч о *доконом раднику*, који има сувише слободног времена на своме радном месту, па је стигао да напише роман; (изузев ако се не мисли на особу која воли да ради, или која добро ради, а није запослена, што је мало вероватно и није у духу српског језика).³ Као друго (секундарно), наведено је следеће значење *који не ради никакав јосао, који се ничим не бави; докон, залудан* (то је оно значење које се у РСАНУ наводи као прво); потврђено је са два примера, што може бити јасан показатељ да је значење уобичајеније.

И у РСЈ значење *који не ради никакав јосао, који није заузет јослом, докон, залудан* даје се као прво (без потврда), а значење *који је без зайослења, незајослен* као друго (такође без потврда).

На основу изведене анализе семантичких дефиниција придева *бесјослен* у речницима српског језика (РСАНУ, РМС и РСЈ) и на основу личног језичког осећања, јасно је да се данашња семантика придева *бесјослен* везује пре свега за *доконост*, *залудност*, тек онда за *незајосленост*. Зато се с правом може оспорити значење *који је без јосла, незајослен* као прво (уобичајено), како је наведено у РМС.

Погледаћемо сада како се лексема *незајослен* дефинише у поменутиим речницима.

РСАНУ бележи три значења уз придев *незајослен*, од којих је једино прво у вези са темом нашег рада.⁴ У оквиру првог значења издвојена су три сродна (под)значења:⁵ а. (често у им. служби) *који нема зайослење, који није у радном односу, б. који не ради, докон, бесјослен* и в. *који није зайослен у одређеној, дојичној радној организацији*. Значење под (в) управо је поткрепљено „нашим“ примером: *Но с друге сјране јосјоји пропис ... Незајосленима улаз сјрого забрањен* (Јонке). Приметићемо да су значења дата под (а) и (в) веома сродна, да је разлика, заправо, у употреби (генеричкој или референцијалној),

³ Контекст за овај пример нисмо могле проверити будући да до извора нисмо успеле да дођемо.

⁴ Уп. дефиницију у РСАНУ, књ. XV.

⁵ Дефинисање неке лексеме у овом речнику подразумева систем дефиниција и издвајање, у оквиру једног значења, сродних (под)значења означених словима а, б, в. итд. О начинима дефинисања лексема у РСАНУ в. рад Д. Гортан-Премк, О граматичкој информацији и семантичкој идентификацији у великом описном речнику, *Наш језик* XXIV/3, 107–114, и рад М. Дсшић, О дефиницијама у Речнику САНУ, *Наш језик* XXIV/3, 115–128. В. такође и интерна Упутству за израду РСАНУ (чл. 87, 88), у којима стоји да се „најближе нијансе могу одвајати само тачком и запетом ... а нешто удаљенији преливи значења обележавају се словима ћирилске азбуке“.

те да их је требало дати у оквиру истог слова, одвојене тачка-зарезом: а. (често у им. служби) *који нема запослење, који није у радном односу; који није запослен у одређеној, дошћичној радној организацији*. Број потврда наведених уз ово значење (4 потврде за (а), 1 потврда за (в)), у односу на број потврда наведених за значење (б) *који не ради, докон, беспослен* (само једна потврда) јасно показују да је за придев *незапослен* уобичајеније значење *који није у радном односу од значења докон*.

У РМС уз придев *незапослен* даје се следећа дефиниција: *који није запослен, који је непослен; беспослен*, а значење је потврђено примером – управо конструкцијом – *Незапосленима улаз сћрого забрањен* (Јонке). Оваква дефиниција је, у најмању руку, непрецизна, конфузна и преуска, јер су два значења која никако не могу бити представљена спојено (*без запослења и докон*), управо тако дата; при том, треба бити врло вешт, лексикографски обучен и за овај проблем заинтересован да би се оба значења препознала. Коришћење једино примера *незапосленима улаз забрањен* је без сумње недовољно, али и контраилустративно за тако оформљену дефиницију.

У РСЈ *незапослен* се дефинише *који је без сћалног йосла; беспослен*. Оваква дефиниција је прихватљивија од оне у РМС, нарочито ако се има у виду да је реч о једнотомнику; било би боље да је одредба *сћални* стављена у заграду (*који је без (сћалног) йосла; беспослен*), или да је изостављена.

Сва три речника придеве *незапослен* и *беспослен* доводе у семантичку везу. Јасно је да се ради о делимичној синонимији, тј. различитој хијерархијској условљености значења: значење које је примарно за придев *беспослен*, секундарно је за придев *незапослен* и обрнуто. И употребна актуелност им је различита. *Незапослен* у значењу *докон, беспослен* је са становишта савременог језичког стања неактуелно (што потврђује само један пример у РСАНУ); *беспослен* у значењу *који је без запослења* такође је неактуелно – оба наведена примера су из 19. века. На основу тога можда би се могло закључити да су ова два придева некада била у ближем (или блиском) синонимском односу, али да су се временом семантички и прагматички диференцирала и специјализовала.⁶

Вратимо се сада нашој конструкцији *Беспосленима йрисћуй забрањен*. Анализа и наше језичко осећање показали су да придеви *беспослен* и *незапослен* иако могу бити синоними, у својим основним значењима не успостављају однос синонимије. У конструкцији *Беспосленима йрисћуй забрањен*, која ни по чему (у језичком смислу) није специфична, тј. значење придева није контекстуално условљено, сасвим је логично да се актуализира основно значење придева *беспослен* – *докон, залудан*. Екстралингвистички фактори, међутим, не иду у прилог таквом значењу: *доконима йрисћуй забрањен*. Наиме, овакви и слични натписи обично и / или једино стоје као упозорење на улазним вратима неке радне организације, канцеларије, службене просторије и сл. или на прилазу градилишту, стоваришту и сл., а сврха им је да упозоре неслужбена

⁶ Мада РЈА (*Рјећник хрватскога или српскога језика*, I, Zagreb: JAZU, 1880–1882) не поткрепљује такав закључак. Наиме, у РЈА се код придева *беспослен* наводи само значење *ко је без йосла, нема йосла* уз потврде које јасно указују на значење *докон, залудан* (Беспослен поп и јариће крсти, Кад какој жени или ђевојци долази много младијех и беспосленијех људи, Кад ко трчи беспослен на коњу, итд., уп. остале примере код *беспослен*). Лексема *незапослен* у РЈА није регистрована.

лица да не смеју ступити у простор који је иза натписа (или због могућности повређивања, или због поверљивости посла, или једноставно зато што су таква правила). То би значило да се поменути конструкција може развити на следећи начин: забрањен је приступ особама које не раде (нису у радном односу, нису запослене) у овој радној организацији (на овом градилишту и сл.). Зато би у таквој конструкцији употреба лексеме *незајослен* била адекватнија и то њена употреба у генеричком значењу. Синонимија између лексема *бесјослен* и *незајослен* у том случају не би могла бити успостављена.

Намеће се питање зашто се лексема *бесјослен* често може наћи у поменутом натпису.

Видели смо да су значења ова два придева блиска и да се под одређеним условима могу употребити синонимно. Творбени префикси *не-*(запослен) и *без-*(послен) такође су у семантичкој вези: оба упућују на супротно и негативно значење (у односу на придев *зајослен*). Оба придева доживљавају се као својеврсни антоними придеву *зајослен*. Све то могу бити разлози због којих је дошло до мешања и погрешне употребе придева *бесјослен*. На конкурентски однос поменутих префикса код именичких твореница указала је С. Ристић (*Неке најновије појаве у развоју лексике српског језика*, рад саопштен на Међународном славистичком скупу, Београд, 2008, у штампи). Она је истакла да је конкуренција префикса *без-* и *не-* могућа на нивоу модела на основу заједничког смисла 'негације', али да је овај однос ограничен на прагматичком и стилском плану услед суженог значења префикса *без-* (у односу на *не-*), који означава одсуство појма у основи, али без негативне оцене. Код неких придева, међутим, конкуренција је остварива јер долази до неутрализације негативне оцене, па је могућа замена префикса *не-* и *без-* (*бездимни* : *недимни* (барут); *нелидерска* : *безлидерска* (странка)).⁷ У случају придева *бесјослен* и *незајослен* не може се говорити о правом конкурентском односу јер основе за које се префикси везују нису исте. Имамо заправо двоструки однос: *без-*послен према *не-*запослен и *без-*јослен према (*не-*)за-јослен.

Још је један разлог који је могао довести до овакве погрешке (на то сугерише и пример са интернета).⁸ Наиме, придев *незајослен*, видели смо, реализује се и у генеричком и у референцијалном значењу: *који нема зајослење, који није у радном односу и који није зајослен у одређеној, дојичној радној организацији*. У примеру *незајосленима њрисјуй забрањен* реализује се референцијално значење (незапосленима овде, у овој радној организацији, на овом градилишту и сл.). Да би се избегла асоцијација на генеричко значење: *незапосленима* уопште, онима који немају запослење, који су без посла и сл., тј. да би се избегла „језичка погрешка“ те врсте и сузбиле неслане шале оних

⁷ О овоме в. и Ж. Станојчић, Префикси *без-* и *не-* у сложеницама с именицом, *Научни састајнак слависта у Вукове дане* 29, 153–160.

⁸ „Nezaposlenima ulaz zabranjen“

– Ali ja radim...

– Gde?

– Pa tu u radnji do.

Gore citirani natpis oduvek mi je davao inspiraciju за ovakav dijalog ... (в. <http://megatrender.blog.co.yu/blog/megatrender/megatrender-18/2007/11/21/dnevnik-ne-radnika-i-neki-kao-komentari>).

којима је натпис упућен (ја сам запослен, имам посао, значи мени је приступ дозвољен), прибегло се горем решењу.

Треба, ипак, приметити и то да творбена структура лексеме *бесѿослен* (без-послен > без посла) пре асоцира на значење *незаѿослен* него *докон*, што би такође могао бити разлог за његову употребу. П. Скок (*Етимолошки рјечник хрватскога или српскога језика*, I, Загреб: JAZU, 1971) наводи да се предлог *без* уобичајено јавља с генитивом, да се у сложеницама реализује као номинални префикс и да је у случају придева *бесѿослен* настао парасинтаксичким путем, тј. преко синтагме типа *без ѿосла*. У конструкцији *Бесѿосленима ѿрисиѿуј забрањен* заправо се актуализује значење *забрањен је ѿрисиѿуј онима који немају шѿиа да ѿраже / раде на овом месѿу, који немају никаквог ѿосла на овом месѿу, који нису заѿослени на овом месѿу*. У српском језику, међутим, не постоји лексема којом би се именовала таква лица (а предочена парафраза *онима који немају шѿиа да ѿраже / раде на овом месѿу* је сувише кабаста за натписе типа упозорење), тј. може се рећи да постоји „празно место“ у лексичком систему (и деривационом систему глагола *радиѿи / ѿословаѿи*) које би могло бити попуњено придевом *бесѿослен*, на шта указује актуелна језичка употреба. У том случају би употреба придева *бесѿослен* могла бити оправдана; то би такође значило да придев *бесѿослен* добија још једну семантичку реализацију.⁹

На крају ћемо предложити могуће семантичке дефиниције придева *бесѿослен* и *незаѿослен* у речнику стандардног језика малог и средњег обима.¹⁰ У речнику стандардног српског језика средњег обима, придев *бесѿослен* могао би бити дефинисан на следећи начин: 1. а. *који не ради нишѿиа, никакав ѿосао, који је без обавеза, докон, залудан* (Седи по читаве дане беспослен). б. *заст. који је без заѿослења, који није у радном односу, незаѿослен* (Књижари ... су ... почели наимати ... беспослене младиће, да им књиге продају по народу (РСАНУ)); придев *незаѿослен*: 1. а. (често у им. служби) *који нема заѿослење, који није у радном односу (у некој радној организацији)* (Био сам јучер у лондонском ... радничком предграђу и присуствовао сам тамо збору незапослених (РСАНУ)). б. *који (нишѿиа) не ради, докон, бесѿослен* (У радно време нерадо седе незапослени (РСАНУ)). У речнику малог обима (једнотомнику) секундарно значење придева *бесѿослен* се може испустити, с обзиром на то да се са становишта савременог језика може сматрати неактуелним (застарелим), па

⁹ Мислимо, међутим, да постојећи пример није довољан за извођење таквог закључка. Било би неопходно спровести знатно обимније језичко истраживање на систематски прикупљеном корпусу које би показало да ли се дати придев појављује са таквим значењем у још неком језичком контексту. У супротном, оваква би се употреба придева *бесѿослен*, пре могла окарактерисати као погрешка, посебно ако се има у виду да се у савременој језичкој комуникацији често користе и натписи *незаѿосленима улаз / ѿрисиѿуј забрањен*. Зато предлагемо управо употребу ове конструкције.

¹⁰ Предложићемо дефиниције само за разматрана значења, не и за значења ових придева која су остала ван домаћаја наше анализе. Лексикографска дефиниција, према мишљењу Д. Гортан-Премк, треба да буде и описна и синонимска; само описна дефиниција даје се онда када се из неког субјективног или објективног разлога не може успоставити синонимски део, а чисто синонимска дефиниција резултат је пре свега језичке економије (О семантичком садржају лексикографске дефиниције, *Лексикографија и лексикологија*, Београд, 1982, 49–51). О систему дефиниција у дескриптивном речнику в. и код Е. Фекете (Употребна вредност лексема и лексикографска дефиниција, *Дескриптивна лексикографија сѿандардног језика и њене ѿеоријске основе*, Београд, 2002, 83–88) и Р. Драгићевић (*Лексикологија српског језика*, Београд, 2007, 31).

би придев *бесѿослен* могао имати следећу дефиницију: *који је докон, без икаквог ѿосла, залудан* (Седи по читаве дане беспослен). Придев *незайослен* бисмо могли дефинисати на следећи начин: 1. а. (често у им. служби) *који нема зайослење, није у радном односу (у некој радној организацији)* (Био сам јучер у лондонском ... радничком предграђу и присуствовао сам тамо збору незапослених (РСАНУ)). б. *који (нишѿија) не ради, докон, бесѿослен* (У радно време нерадо седе незапослени (РСАНУ)).

Резюме

Миряна Гочанин и Ивана Лазич-Конѿик

БЕСПОСЛЕН ИЛИ НЕЗАПОСЛЕН

В настоящей статье рассматривается употребление и семантика имён прилагательных *беспослен* и *незапослен* в актуальном сербском языке в конструкциях типа *Беспосленима приступ забрањен* и языково-семантическая и прагматическая правильность таких конструкций. Утверждается что употребление прилагательного *беспослен* является в какой-то мере ошибочным и следственно предлагается употребление прилагательного *незапослен*. В конце работы предлагается их лексикографическая обработка в толковом словаре.